

svema je Kašićevo autorsko djelo... mogu se protumačiti samo lektorovim pomanjkanjem koncentracije. Dodao je naime dva zareza i pretvorio je određeni oblik participa perfekta u neodređeni (objavljeni > objavljen) pa se dobio ovaj besmisleni tekst: Kašićev, nedavno u kritičkom izdanju objavljen, prijevod Biblije posvema je Kašićevo autorsko djelo.

Ima još dosta sitnih lektorovih promjena, najčešće tehničke naravi, s kojima se ne bih složio, a o nekima bi se moglo raspravljati. Za poneke od njih lektor bi imao pokriće u kojem od sadašnjih hrvatskih pravopisa, no nije prepoznatljivo da ijedan od njih dosljedno slijedi. Riječ je o podacima u bibliografskim jedinicama. Njih je u tom mojem tekstu bilo mnogo pa je mnogo i lektorovih zahvata. Spomenut ću samo dva primjera. Podatke o dvjema periodičnim publikacijama zapisao sam ovako: *Vrela i prinosi 1992/93, 163-230 i Forum 40, 2001, 4-6, 832-867*. Lektor, čini se, nije točno raspoznao što je što pa je postupio različito. U prvom primjeru stavio je zarez iza *Vrela i prinosi*, a u drugom slučaju, iza *Forum*, nije to učinio. Točku je pak sta-

vio uz godinu objavljivanja u oba primjera: 1992./93. i 2001. Budući da je to područje pravopisno najslabije domišljeno, ne ću se zadržavati na tim primjerima, ali, i kao bibliograf, rado bih se uključio u raspravu da se ta problematika sustavno razmotri (interpunkcijski znakovi u bibliografskim jedinicama).

Nekoć su uz lektore tekstove čitali i korektori. Danas je za ove potonje sve manje posla jer tekstovi se dostavljaju u digitaliziranom obliku te korektori nemaju prema čemu uspoređivati. Zato bi lektori mogli preuzeti i njihovu ulogu. Kako to redovito nije slučaj, ne iznenađuje što je tiskarskih pogrešaka danas više nego некоć.

I još nešto. Danas su tehničke mogućnosti mnogo pogodnije (e-pošta) i autori bi nakon svih redakcijskih zahvata bez teškoća mogli dobiti na uvid svoj tekst prije nego ide u tisak. To vjerojatno mnogi i čine, ali uz malo više dobre volje mogla bi to biti redovita praksa.

Petar Bašić

AZ

U povodu nagrade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za književnost

Jezikom o pismu u književnom tekstu (ili obratno)

Jasna Horvat, *Az, Naklada Ljevak, Zagreb, 2009.*

d trenutka kada se hrvatski narod prvi put susreo s baštinom Sv. braće – Konstantina-Ćirila i Metoda (staroslavenski jezik, staroslavenska liturgija, glagoljsko pismo), prema svjedočenju povijesnih izvora još u IX. stoljeću, pa do

naših dana glagoljica je, iako postanjem nije hrvatsko pismo, simbolom njegova nacionalnog identiteta. Roman *Az* (valjalo bi, iz tradicijskih razloga, pretpostaviti i izgovor *jaz* jer je glas *a* u staroslavenskom jeziku, dijelom kojega je i ovaj leksem, dobivao protezu zbog zakona otvorenih slogova koji je u njemu vladao, što se očitivalo i u pismu, npr: agne: jagne:, azъ : jazъ i sl.), naziv kojega dolazi od prvoga slova glagoljske azbuke – *a* u značenju osobne zamjenice *ja*, zaokupljen je upravo tim važnim odsječkom hrvatske kulturne i pismovne, a onda i jezične, povijesti. U njegovu je središtu glagoljsko pismo, nastanak i razvoj toga pisma, njegov tvorac Konstantin Solunjanin – sv. Ćiril te

početci uporabe glagoljice na hrvatskom nacionalnom prostoru pod zaštitom hrvatskih vladara.

Zbog svoje se jedinstvene strukture (ustavljene prema slijedu slova u azbučnome nizu) i tematike roman Az nametnuo kao izvrstan materijal za književnoteorijsku analizu pa su upravo iz motrišta te znanosti dosada već napisani zapaženi radovi i brojni prikazi. Međutim, oni malo oštija oka zamijetiti će da je tekst ovoga romana vrijedno analizirati i s motrišta jezikoslovne znanosti. Uostalom, odavno je već prihvaćena tvrdnja da je jezik materijal književne umjetnine te da *što god pjesnik ili pisac činili, oni to čine u jeziku i s pomoću jezika* (K. Pranjić), upisujući se u povijest književnosti, između ostalog, i svjesnim izborom jezičnih jedinica za koje drže da će najbolje posredovati njihovu autorsku namjeru. Jezikoslovnu bi analizu (posebice s obzirom na leksičke te semantičke i semiotičke osobitosti jezika usmjerene na odnos pismovni-jezični znak i sl.) imalo smisla poduzeti i iz hermeneutičkih razloga općenito – jer ni jedna književnoteorijska analiza koja smjera cjelovitosti ne bi smjela zanemariti njezine rezultate. Iako su najvažnije, jezične osobitosti nisu jedini razlog jezikoslovne analize Aza, jer na nešto široj – metajezičnoj razini – valja uzeti u obzir i popularizaciju paleoslavističke/paleokroatičke znanosti odnosno određenih njezinih sastavnica, primjerice povijesti (slavenskoga) pisma, gramatologije kao opće teorije pisma, grafolingvistike, leksikologije i sl. Takva bi analiza zahtijevala tekst drukčije koncepcije i mnogo većega opsega. Zadatak je ovomu, prigodničarskom, osvrnuti se tek na neka zapažanja o jeziku toga djela koja bi mogla biti poticajem sveobuhvatnoj jezikoslovnoj obradbi.

S obzirom na tematiku i (povijesni) žanr romana Az, jezični su izbori Jasne Horvat očekivani i logični. Oni su najuočljiviji na leksičkoj razini kroz uporabu staroslavenizama, grecizama i latinizama. Potvrde da staroslavenski jezik ne živi danas samo u *leksikografiji i na filološkim radnim stolovima* (S. Damjanović) nego i u literarnim ostvarenjima, koje u novijoj hrvatskoj književnosti i nisu toliko rijetke kako se to na prvi pogled čini, iako su češće u pjesničkim nego u proznim ostvarenjima,¹ pridružio se i navedeni roman.

Uporabu staroslavenizama u njemu moguće je pratiti ne samo na leksičkoj nego i na pismovnoj i leksikografskoj razini. Pismovna se izražava glagoljčnim grafemima poredanim u azbučnom nizu s pridruženim ekvivalentima u latiničnom pismu (transliteracijskim znakovima) i brojevima koje u tom sustavu označuju. Autorica izdvaja samo one grafeme (njih 29) kojima može zabilježiti tekst pisan hrvatskim jezikom, a grafeme koji stoje za glasove staroslavenskoga jezika izostavlja. U tom smislu ugledala se na sustav uglate glagoljice, ispustivši iz njega *ѣтѣ* i *ју*, što i nije neobično za onoga komu jezikoslovlje nije strukom pa mu je teško zamijetiti da se i njih može upotrijebiti za zapisivanje suvremenoga hrvatskog jezika. Staroslavenizmi na leksičkoj razini odnose se na imena glagoljčnih slova (oni u tom kontekstu imaju i status pojmova karakterističnih za znanost o pismu) koja su manje ili više dosljedno zapisana u skladu sa staroslavenskom jezičnom normom, što je također razumljivo zbog već spomenutog razloga, ali i slobode koju autorici daje književnoumjetnički stil. Evo nekih primjera, dobro poznatih onima koji znaju glagoljicu:

¹ Usp. Eduard Hercigonja, Problemi i metode analize stilematike hrvatske srednjovjekovne proze, u knjizi Nad iskonom hrvatske knjige, Zagreb, 1983., str. 281. – 295; Radoslav Katičić, Zapis i izvorišta, Slovo, 25. – 26., Zagreb, 1976., str. 394. – 406.

az/azъ, buky, vědē, glagoljō, dobro/dobrē, (j) est/estъ, živēti, zēlo/dzēlo, zemla (11.)², *iže, i, đerv/đervъ, kako, ljudi/ljudsje, myslite, naš/našъ, on/onъ, pokoi* (51), *rци/rъci, slovo, tvrdo/tvrъdo, uk/ukъ, frt/frъtъ, hēr/hērъ, ot/otъ, šta, ci* (131.), *črv/črvъ, ša* (173.). Uz svaki leksem navodi se i značenjska inačica u hrvatskom standardnom jeziku, iz čega će bolje upućeni čitatelj (svakako onaj filološki obrazovan) zamijetiti da je riječ o cjelovitoj pismovnoj paradigmi čije sastavnice poredane u nizu odašilju poruku o važnosti (fonetskoga) pisma uopće (onoga koje je u mogućnosti posredovati jezik) i njegovim civilizacijskim dosezima. Ona u metodičkom smislu, kao azbučna molitva u akrostihu, predstavlja mnemotehničko sredstvo za lakše učenje pisma i usvajanje vjerske pouke (često u tradiciji Istoka, ali i hrvatskih glagoljaša), dok je s druge strane riječ o filozofiji pisma. Zato rečenica *Ja koji poznajem slova kažem da je (vrlo) dobro živjeti na zemlji* nije ni danas, dvije tisuće godina kasnije, izgubila na značenju. Budući da je glagoljica pismovni sustav koji je na idejnoj razini nadahnut kršćanstvom, ostatak pismovne paradigme jezikom odašilje poruku u skladu s tom filozofijom: slijede slova *iže* (i/I – označuje početak Isusova), i *đervъ* koje se kao rijetko slovo nalazi u riječima *evanđelje* (Kristova poruka) i *anđel*. Akrostih se nastavlja nizanjem grafema/leksema *kako ljudsje myslite našъ onъ* (Krist, op. a.) *pokoi – rъci slovo tvrъdo*, koju autorica donosi prema relevantnoj filološkoj/paleoslavističkoj literaturi u prijevodu Josipa Bratulića: *Kako ljudi mislite da je on naš mir. Budite tvrdi u vjeri*. Iz teksta je romana bjelodano da autorica shvaća i pojmovni status naziva glagoljičnih slova pa ih (onih 29 za koje se opredijelila) u cijelom jednom poglavlju (*Slovarij/Azbukvidnjak*) tako i

tretira – kao leksikografske jedinice jednog sasvim solidnog (po usmjerenju enciklopedijskog) rječnika s mnoštvom u filološkoj znanosti utemeljenih podataka o podrijetlu i razvoju pojedinoga grafema.

Uz prevladavajuće staroslavenizme, jezik je ovoga romana prošaran i brojnim grecizmima i latinizmima. Moglo bi se reći da je i takav autoričin postupak očekivan s obzirom na kontekst u kojemu se slavenska pismenost oblikovala (bizantski kulturni krug 9. stoljeća) i u kojemu je stjecala legitimitet (Rimska crkva). Isto vrijedi i za kontekst u kojemu se oblikovala srednjovjekovna pismenost na hrvatskome nacionalnom prostoru pod utjecajem grčke, latinske i staroslavenske pismenosti. S latinizmima i grecizmima autorica je postupila kao i s većinom staroslavenizama – zapisala ih je u izvornu obliku (ili onomu koje su neki od njih dobili prilagodbom u hrvatskom književnom jeziku), a neke i u prijevodu na hrvatski jezik poput latinskih izreka: *Ora et labora* – Moli i radi; *Deus adest sine mora* – Bog je tu i pomaže odmah, bez otezanja..., *Sermo Declamatorius* – pohvalno slovo, *Cave canem* – Čuvaj se psa, *Dies perdidit* – Izgubio sam dan, *Croatorum dux* – knez Hrvata, *divino munere iuvatus* – pomognut Božjim određenjem i dr. Time je postigla dvoje – snažno je stilski obilježila svoj tekst, a manje obaviještenog čitatelja na mnogim mjestima riješila 'buke u komunikacijskom kanalu', posebice, kao što se vidi iz navedenih primjera, kada donosi cijele izraze, rečenice ili dijelove rečenica na tim jezicima. Iako, većinu tzv. školskih primjera iz priručnika latinskoga i grčkog jezika, filozofije, povijesti i teologije uglavnom ne prevodi, računajući valjda na njihovu općepoznatost i kontekstualnu prozirnost. Neprevedenima, primjerice, ostavlja sljedeće

² Broj stranice u romanu na kojoj se primjeri nalaze. Navode se samo one stranice na kojima je najveći broj primjera.

latinske izraze: *vir magnus et apostolicae sedis praeceptor* kojim opisuje Konstantina Filozofa (161.), *pessimus Sclavorum dux* kojim imenuje hrvatskoga kneza Domagoja, *Sclavorum pessimae gentis* izraz kojim su Mlečani 'krstili' Hrvate i sl. Ne prevodi ni dijelove kamenoga natpisa iz Uzdojla: *...hoc bene composuit opus princeps namque Muncimir... nonaginta et quinque... anorum domini...)*. Brojni su primjeri obaju stilskih postupaka, a svaki je jednako snažan jezični signal ostvarivanja temeljne teme i oko nje okupljenih motiva – konteksta u kojemu se ostvaruje, kako je već rečeno, slavenska i hrvatska pismenost u srednjem vijeku.

Kada se služi grecizmima, autorica je tada uglavnom usmjerena na pojedinačne pojmove (rjeđe na cijele rečenice, među kojima se ističe ona iz liturgije *Kyrie eleison* – Gospodine, smiluj se) koji pokrivaju područje religije, duhovnosti, filozofije, imenovanje različitih zanimanja, osobna imena (sva koja se u tekstu pojavljuju su povijesno ovjerena), toponime i sl. (npr. *akathist* – *hvalospjev*, *drungar*, *logotet*, *logos/Logos*, *patrijarh*, *ikona*, *spudé* – srčanost, *rathimia* – oslabljenje, neumornost, lijenost duha, *simurg* (*simurghe*) – feniks, *Aja Sofija*, *Thesalloniké* i dr.). Uporaba navedenih riječi, bez mnogo opisa, dočarava atmosferu bizantskoga dvora i okolnosti koje su prethodile *izumu Konstantina Filozofa* i pratile ga. Autorica se nerijetko upušta i u etimologiju pojedinih riječi te i tada, očekivano, poseže za riječima iz grčkog, ali i iz latinskog jezika, što je posebno izraženo u malom leksikonu glagoljice (Slovariju) i Tumaču.

Autorica Aza nerijetko govori jezikom filološke znanosti, zapravo taj jezik popularizira, osobito kada u tkivo svoje umjetnine ugrađuje vodeće znanstvene teorije o postanku i podrijetlu glagoljice orijentirajući se na nju kao autorsko djelo Konstantina-Ćirila. Danas se sve teorije o podrijetlu glagoljice

mogu svrstati u tri velike skupine: egzogene, endogene i tzv. egzogeno-endogene. Jasna se Horvat odlučila za neke iz skupine endogenih koje čvrsto stoje uz Konstantinovo autorstvo glagoljice i pismo nastoje objasniti i interpretirati unutar vlastita zatvorenoga sustava, ne tražeći uzore izvana, u nekom drugom pismu. Takve su teorije ujedno i najzanimljivije te prihvatljive i onima koji nisu filolozi, jer svako pojedino slovo u takvu načinu promatranja može postati jedna nova priča, što je i vidljivo iz teksta ovoga romana. Jedna je od tih teorija i ona koju je utemeljio finski slavist Georg Tschernochvostoff sredinom XX. st. i ona kaže kako je Konstantinova protoglagoljica (prvotno glagoljsko pismo) sastavljena od triju temeljnih kršćanskih simbola: križa kao simbola kršćanstva, Krista, njegove muke i smrti, kruga kao simbola savršenstva, odnosno Boga, i trokuta kao simbola Svetoga Trojstva. Njoj vrlo bliska je i teorija bugarskoga slavista Vasila Jončeva prema kojoj se oko svakoga glagoljskog slova može opisati kružnicu koju četiri dijametra dijele na osam jednakih dijelova; svako je slovo samo neki dio predstavljenog modela i svaki takav dio može se poistovjetiti s kružnim isječcima – dakle, glagoljsko je slovo izlučeno iz rozete odnosno mandale. Navedene teorije nisu potkrijepljene samo 'jezikom struke' (gramatološke znanosti) nego i praktičnom primjenom opisanih modela, pa su na začelju svakoga poglavlja leksički stilemi potpomognuti grafematičkim/grafetičkim.

Time je jasno izražena autoričina namjera da govori o glagoljici i glagoljicom te da tom *potonulom kulturnom blagu*, prevodeći jezik ograničene komunikativnosti (znanstveni diskurz) u jezik pojačane komunikativnosti (književni diskurz), vrati stari sjaj.

Milica Lukić